

БАГАТОКРИТЕРІАЛЬНИЙ ПІДХІД ДО ОЦІНКИ ЕФЕКТИВНОСТІ ПІДПРИЄМСТВА

Стаття присвячена теоретико-методологічним засадам оцінки ефективності підприємства. Розглянуто сутність ефективності як економічної категорії, визначено основні підходи до оцінювання ефективності підприємства. Запропоновано системну модель ефективності на основі багатокритеріального підходу до її оцінки на підприємстві.

Вступ і постановка проблеми. Обов'язковою передумовою успішного функціонування і розвитку підприємства є визначення і оцінка його ефективності. Необхідність дослідження даної проблеми зумовлена багатьма факторами, зокрема такими як обмеженість економічних ресурсів, а також бажання суб'єктів господарювання отримати максимальний ефект при найнижчих витратах.

На сьогоднішньому етапі однією з найважливіших економічних проблем є питання правильного вимірювання ефективності на всіх рівнях народного господарства. Це пов'язано насамперед з незавершеністю, протиріччями в питаннях розробки принципових положень теорії і методології ефективності виробництва, включаючи розуміння суті самої проблеми, основних її критеріїв, системи показників і факторів підвищення ефективності.

Дослідженню різних аспектів ефективності присвячені праці багатьох вчених, а саме Н. Шишкіної [3], О.В. Мороза, Є. Іщенко [4], А.М. Турила [7], О.Ф. Савченка, А.К. Птушенка [6] та ін.

Принциповим в аналізі даної проблеми з позицій системного підходу є те, що в самому трактуванні поняття ефективності до цього часу відсутня чітка визначеність. В середовищі вчених-економістів спостерігаються суттєві розбіжності в розумінні сутності цієї категорії, методів її суспільного обліку, критеріїв і показників.

Водночас автор [3] визнає, що ефективність є комплексною, а за визначенням В.І. Рибіна й І.В. Можайскової, «багатогранною економічною категорією».

Різноманіття поглядів на ефективність пов'язано насамперед з вибором критеріїв її оцінки.

Прихильники єдиного критерію [2, 6] вважають, що ця вимога повинна поширюватись на всі рівні господарювання. Ефективність суспільного виробництва повинна плануватись на основі єдиного критерію шляхом співставлення результатів виробництва (ефекту) з витратами живої й уречевленої праці чи застосовуваними ресурсами.

Решта економістів [3, 4, 5, 7] говорять про необхідність використання різних критеріїв ефективності залежно від рівня управління економікою. Оскільки кожне підприємство має власну мету виробництва, то повинен бути і власний критерій ефективності, який відповідає його власним економічним інтересам.

Метою статті є розробка моделі оцінки ефективності функціонування підприємства в умовах ринкової економіки.

На нашу думку найбільш виважений методологічний підхід до дослідження економічної ефективності наведено в роботі [3]. Автор пропонує розглядати ефективність спочатку у всезагальному її значенні, а вже потім у специфічних її проявах.

В якості специфічного її прояву будемо розглядати ефективність підприємства, адже саме підприємство за визначенням Г.Б. Клейнера є «основною клітиною економічного організму», його діяльність зрештою чинить вплив на ефективність і на макроекономічному рівні.

Результати. В ході аналізу літературних джерел із зазначеної проблематики нами виділено такі основні підходи до оцінки ефективності підприємства:

1. Ефективність як показник, що характеризує ступінь пристосованості системи до вирішення задачі, заради якої вона була створена [6].
2. Ефективність як співвідношення між результатами діяльності підприємства і витратами ресурсів, спрямованими на їх досягнення [1,7].
3. Ефективність як ступінь відповідності еталону [5].
4. Ефективність як показник ступеню реалізації інтересів всіх груп агентів підприємства [3, 4].

Категорія ефективності притаманна всім суспільно-економічним формаціям. В загальному під ефективністю в умовах будь-якого способу виробництва розуміють співвідношення між ресурсами (витратами) праці (минулої й живої) і масою матеріальних та духовних благ, отриманих за допомогою цієї праці.

Мета і направленість процесу відтворення, соціально-економічна сутність його ефективності потребують єдиного критерію для вираження її внутрішньої міри. Разом з тим це не означає, що такий критерій повинен бути єдиним і всеохоплюючим. Адже кінцева мета економіки є системним утворенням, тому поряд з єдиним основним народногосподарським критерієм існують й інші критерії, які виражають ефективність підприємств, промислових і виробничих об'єднань, територіальних і виробничих комплексів, галузей промисловості тощо.

Необхідно провести чітку межу між критеріями (умовами існування) і показниками ефективності на всіх рівнях народного господарства, в т.ч. і на рівні окремого підприємства.

Критерій ефективності формалізує ефективність виробництва і постає у вигляді внутрішньої міри відтворення. Отже, критерій має і кількісну сторону.

Показники є формою вираження сутності ефективності виробництва, а також дозволяють проводити якісно-кількісний аналіз економіки в цілому, різних сторін розширеного відтворення.

Кожен показник характеризує певну область ефективності. Основному й окремим критеріям ефективності відповідає власний ряд показників.

Отже, в дослідженні ефективності задача полягає насамперед в тому, аби відшукати показники, які максимально наближаються до критеріїв як до сутності в якісно-кількісній визначеності ефективності.

Умовою існування (критерієм) економічної ефективності підприємства є факт задоволення ним суспільних потреб, тобто купівлі-продажу товару на ринку. До моменту реалізації правомірним буде говорити про «продукт» чи «продуктивність» [6]. Значить достатнім критерієм економічної ефективності є наявність прибутку.

Проте показник прибутку як критерій ефективності функціонування підприємства має ряд суттєвих обмежень [4]. Насамперед тому, що показниками прибутку можна легко маніпулювати з метою фальсифікації результатів фінансово-господарської діяльності. Крім того, прибуток, як і показники прибутковості вимірює результати минулої діяльності підприємства, але аж ніяк не його майбутній потенціал. Отримання прибутку і його максимізація є умовою виживання і розвитку підприємства, а не метою його діяльності. Зрештою прибуток – абсолютний фінансовий результат і самостійно він не може адекватно характеризувати рівень ефективності роботи підприємства без співставлення з авансованими чи спожитими ресурсами.

Результативність діяльності підприємства повинна досягатись по всім напрямкам і цілям його діяльності, а прибуток є показником ефективності управління і характеризує підприємство як єдину систему. А як відомо, метою управління підприємством є забезпечення його стійкого функціонування в зовнішньому середовищі впродовж тривалого часу.

Зрештою можемо зробити висновок, що прибутковість не завжди гарантує ефективність підприємства.

Ефективність кожного підприємства базується на оптимальному співвідношенні трудових ресурсів, капіталу і природних ресурсів.

Економічна ефективність виробництва як економічна категорія відображає дію об'єктивних економічних законів, яка проявляється в результативності виробництва.

З сутності категорії ефективності слідує її прямий зв'язок з накопиченням, додатковими капіталовкладеннями у виробництво і в здійснення всього процесу соціально-економічного розвитку. Тому нам видається дещо необґрунтованою думка про те, що ефективність підприємства визначає його здатність досягати раніше поставлених цілей і жодним чином не пов'язана з жодним кількісним індикатором його діяльності, зокрема з показником прибутку підприємства. Обмеженість застосування такого підходу очевидна: цілі підприємства не завжди будуть чітко сформульованими, а це в свою чергу ускладнить оцінку ступеня їх досягнення; реальні цілі підприємства характеризують бажаний стан підприємства по багатьом напрямкам його діяльності (ринкові, фінансові, організаційні, інноваційні цілі тощо). Крім того формування цілей діяльності підприємства з урахуванням інтересів зацікавлених груп і умов зовнішнього середовища є функцією управління. Від чіткості й правильності їх постановки залежить ефективність діяльності підприємства.

На сучасному етапі правомірним буде застосування багатокритеріального підходу до оцінки ефективності діяльності підприємства, адже визначення цілей його діяльності на сьогодні носить багатоаспектний характер. Водночас оцінка ефективності діяльності підприємства виходить за межі його показників, оскільки функціонування підприємства впливає на поведінку інших суб'єктів ринку.

Підприємство як комерційна організація є об'єднанням трьох основних груп учасників: власників, найманого менеджменту та найманих працівників. Як зазначає О.В. Мороз, при цьому виникає ефект різноманітних очікувань, які мають місце як з боку учасників підприємства, так і відповідних груп зовнішніх стейкхолдерів: споживачів, постачальників, інвесторів, держави тощо, які впливають на діяльність цього об'єднання.

Інтереси всіх соціальних груп, які мають пряме або ж опосередковане відношення до підприємства, є значимими для нього, а тому повинні бути реалізовані як частина очікувань суспільства від підприємства.

Для цього необхідно розробити системну модель ефективності, засновану на вимірюванні ступеню реалізації інтересів всіх груп агентів підприємства.

Адже ефективність управління одним і тим же підприємством з погляду різних зацікавлених груп буде не однакою, підприємство, яке діє ефективно з точки зору його власника (приносить стабільний прибуток, не потребує постійного втручання власника в свою діяльність) може отримати низьку оцінку ефективності з позицій потенційного інвестора. Тобто при оцінці ефективності слід враховувати, для кого і ким вона проводиться.

Дослідження ефективності підприємства можна здійснити шляхом вивчення шести елементів:

- 1) спроможності підприємства забезпечити умови реалізації спільних інтересів учасників;
- 2) ступеню реалізації інтересів кожного учасника підприємства;
- 3) ступеню реалізації інтересів споживачів, постачальників, держави, інвесторів;
- 4) можливості підвищення ефективності за рахунок зміни механізму узгодження інтересів учасників підприємства;
- 5) можливості підвищення ефективності комерційної діяльності за рахунок зміни механізму узгодження інтересів підприємства і його споживачів, постачальників, інвесторів, а також держави;
- 6) загального рівня ефективності підприємства і можливостей її підвищення.

Використання комплексної моделі для розробки і реалізації заходів, спрямованих на підвищення ефективності підприємства передбачає розподіл її елементів на три рівні аналізу, кожен з яких має певний ступінь значимості і дозволяє вирішити певне коло задач.

На першому рівні дослідження ефективності аналізують умови, які визначають можливості реалізації цілей, спільних для всіх суб'єктів, зацікавлених в результатах діяльності підприємства із використанням традиційного підходу до визначення і розрахунку показників ефективності організаційно-економічного механізму управління підприємством.

Другий рівень дослідження ефективності підприємства складають показники й умови, що визначають його здатність забезпечувати реалізацію інтересів кожної групи учасників підприємства, а також споживачів, постачальників, інвесторів, держави, тощо.

Основні етапи при визначенні ступеню реалізації інтересів всіх груп, зацікавлених в роботі підприємства, можуть бути такими:

1. Визначити суб'єкта оцінки, тобто для кого проводиться оцінка ефективності;
2. З'ясувати його інтереси, потреби, на основі яких можна сформулювати критерії ефективності (тобто, цілі, на досягнення яких повинна бути спрямована діяльність підприємства з точки зору суб'єкта оцінки);
3. Розробити показники, що відображають ціль в кількісному вираженні;
4. Визначити цільові значення показників на основі аналізу діяльності підприємства за минулі роки, а також зовнішнього середовища;
5. Порівняти цільові значення показників з фактично досягнутими.

Третій рівень оцінки ефективності підприємства передбачає вивчення умов, які дозволяють забезпечити можливість реалізації інтересів учасників підприємства в довгостроковій перспективі. На цьому етапі необхідно виявити обмеження і можливості підвищення ефективності на основі обстеження внутрішніх можливостей підприємства і зовнішніх умов, в яких воно діє.

Слід зазначити, що наведений перелік показників в рамках етапів дослідження ефективності не є остаточним і може бути доповнений. Адже набір цих показників залежить від цілого ряду факторів, до яких насамперед можна віднести сферу діяльності підприємства (виробництво, сфера послуг), галузь, певні особливості роботи.

Висновок. Запропонований підхід практично означає для підприємства прийняття за основу стратегії обмеженої оптимізації, при якій досягнення будь-якої однієї цілі лімітується потребою досягати й інших цілей на прийнятному рівні. Критерієм ефективності підприємства при цьому виступає спроможність підтримувати певний баланс між такими різними цілями підприємства, як об'єми продажу, прибуток, доходи, інтереси персоналу і покупців, захист навколишнього середовища тощо.

Література

1. Методологические проблемы эффективности и интенсификации в условиях социализма./Под ред. д.э.н. В.И. Рыбина, д.э.н. И.В. Можайской. Монография. – М.: Наука, 1987. - 336 с.
2. Мазур И.И., Шапиро В.Д., Ольдерогги Н.Г. Эффективный менеджмент. – М.: Высшая школа, 2003. - 555 с.
3. Шишкина Н. Методология оценки эффективности макроэкономики // Международный сельскохозяйственный журнал. – 2004. - № 2. - с. 6-8.
4. Ищенко Е. прибыль как критерий эффективности функционирования предприятия// Экономист. – 2005. - № 8. - с.90 – 92.
5. Барановская В., Ципуринда В. Необходимы ли обществу высокая эффективность и производительность предприятия?// Менеджмент и менеджер. -2005. - № 6. – с. 64 – 66.
6. Птушенко А. К вопросу о понятиях и критериях эффективности экономики.// Общество и экономика. – 2004. - № 10. – с.157 – 167.
7. Турило А.М., Турило А.А. Методологические и методические аспекты совершенствования оценки экономической эффективности// Экономика промышленности. – 2003. - № 1. – с. 16 – 20.